

II. János Pál pápa teológiája

II. János Pál pápa teológiájáról — illetve (magyar nyelven is megjelent) jelentősebb nyilatkozatainak teológiájáról — nem szólhatunk a II. Vatikáni zsinattól, illetve az általános püspöki szinódusoktól függetlenül. A Szentatya teológiája a zsinati teológiára épül, illetve az általa megfogalmazott és aláírt dokumentumok jelentős részét a szinódusok által körvonalazott anyagok alkotják. A pápai dokumentumok megszerkesztésében ugyan minden korban teológusok működtek közre, de kevés olyan pápa volt, mint II. János Pál, aki túlnyomórészt maga írta a nevével jelzett megnyilatkozásokat, s ezért méltán szólhatunk teológiájáról.

A következőkben sorra vesszük a zsinati teológiai fordulat néhány fontosabb gondolatkörét, amelyeket II. János Pál — a szinódusokra is támaszkodva — továbbfejlesztett.

Megújuló istenkép — és istenkapcsolat

Az utóbbi évszázadok teológiája inkább Isten fenségét, nagyságát hangsúlyozta. Ennek következményeként a hívő tömegek jelentős része Istent távoli hatalomként, alig megközelíthető fenségként képzelte el. Ezzel is összefügg az a felfogás, amely szerint az Istennel egyesült élet legfeljebb néhány kiválasztott ember hivatása. A zsinati teológia az istenkép és a keresztény lelkeség terén egyaránt fordulatot hozott. Markánsan mutatkozik meg e fordulat a pápa írásaiban. Isten nála mint a végtelen szeretet, a jóság és az irgalom Istene jelenik meg. „Isten szereti az embereket! Ez a legegyszerűbb, megrendítő hír, amelyért az egyház az emberekkel szemben felelős.” (ChrL 34; vö. DM, RH stb.) Ebből következik, hogy „minden keresztény elsődleges hivatása”, hogy válaszoljon erre a szeretetre saját élet-szentségével (ChrL 30), hogy Istennel, Krisztussal egyesülő életet éljen (vö. ChrL 16-17).

Ez a meghívás annyira alapvető és általános, hogy közelebről is meg kell határozni a keresztény nevelés szellemét. Ha például egy korábbi felfogás szerint a hitoktatás elsődlegesen hitismeretek átadását jelentette, a pápa (a IV. püspöki szinódussal) az evangélium életre váltását, illetve a Krisztussal egyesülő életre történő rávezetést tűzi a hitoktatás céljául. A hitoktatásnak arra kell rávezetnie, hogy a benne részesülő gyermekek és felnőttek az evangélium törvénye szerint éljenek; hogy „egyre inkább úgy gondolkozzanak mint Krisztus, úgy ítéljenek, úgy cselekedjenek, ahogy Krisztus parancsai követelik” (CTr 20). Ebből következik, hogy a hitoktató is „csak annyiban nevezhető hitoktatónak, amennyiben Krisztus tud szólni ajkán keresztül” (CTr 6). A bibliamagyarázatoknak is „túl kell lépniük a pusztá szövegmagyarázaton, hogy a résztvevők Isten szavából tudjanak élni” (CTr 47).

A pápa és a szinódusok tudatában vannak, hogy ezek a kijelentések súlyosak, s hogy valódi megújulásra hívják az egyház tagjait. Ezért olvasható a *Christifi-*

deles Laici-ben, hogy „egy új evangelizációra van szükség” az egyházon belül is, s ennek útja, hogy „érettebb egyházi közösségeket kell létrehozni, amelyekben felragyog a hit, s amelyekben eredeti jelentésében megvalósul a Krisztus személyéhez és evangéliumához való ragaszkodás... a szentségi közösségben, a szeretetben és a szolgálatban.” (ChrL 34; vö. Missziós enciklika)

Szentháromságos fordulat — és a közösség

Ez a zsinati teológia egyik legjelentősebb újdonsága. Isten nem úgy jelenik meg mint magában élő Fenség, hanem mint háromság, mint szeretetközösség: mint az egyháznak és minden emberi közösségnek ősmintája. A szentháromságos szemléletnek számos következménye van a teológiai, illetve a katolikus látásmódban. A zsinat hangsúlyozza, hogy az egyház, s annak kisebb — szentháromságos — közösségei is egyként lesznek a világ „szentsége” (Az egyházzról 1), egységük által tudnak tanúskodni Istenről (vö. Jn 17,21). Hangsúlyozza, hogy a keresztényeknek, a kisebb és nagyobb közösségeknek oly módon kell találkozniuk, hogy az egység megvalósulhasson, s így a Szentháromság titka, illetve maga Jézus jelenhessék meg köztük (vö. Mt 18,20; vö. Világiak 9, 10, 11, 17, 18; Liturgia 7; Egyház a mai világban 42; Papok 6, 8; Missziók 15 stb.). Arról beszél (s ezt lelkipásztori szempontból a legfontosabb újdonságnak tartották), hogy „a lelkipásztorkodás nem szorítkozhat arra, hogy a hívekkel csak egyenként törődjék, hanem... ki kell alakítania a valódi keresztény közösséget” (Papok 6).

II. János Pál is a Szentháromság dimenziójában látja a világot. Kijelenti, hogy az egyház ebben a szemléletben tud evangéliumi módon válaszolni „a ma emberének szívet szorongató kérdéseire”. Ugyanakkor tudatában van, hogy ez a látásmód gondolkodásunk átalakítását, „Isten újbóli felfedezését” kívánja meg tőlünk (DV 2. vö. CTr 41; ChrL 31 stb.). A szentháromságos szemléletből következően a pápa az egység és közösség távlatában gondolkodik (vö. RH 6; DV 61; RM 29; ChrL 18,30). Ezek fényében, a színódusokkal egybehangzóan, a legkülönbözőbb összefüggésekben — a gyermekek és felnőttek hitoktatásáról, a családról, a világiakról a kispapokról és a papokról, a plébániáról és a missziókról szólva — újra és újra hangsúlyozza a krisztusi közösség fontosságát. Ebben a közösségben „visszatükröződik maga az örök és kimondhatatlan szeretetközösség, amely az Egy és háromságos Isten sajátja” (ChrL 31). Ezért is érthető, hogy az ember a közösségben talál önmagára, hogy „akkor találhat magára, ha őszintén ajándékul adja önmagát”. Ezért érthető, hogy a kereszténynek „nincs joga önmagába zárkózni, lelkileg elkülönülnie a közösségtől, inkább folytonos érintkezésben kell élnie a többiekkel, a testvériség aktív gyakorlása révén” (ChrL 20). Az egyház fontos feladatai közé tartozik tehát, hogy kölcsönös szeretetben éljék, s erről tanúságot tevő (vö. Jn 13,35) közösségeket hozzon létre minden szinten: felnőttek és családok, papok és kispapok, fiatalok és gyermekek közt, a plébániákon, a missziókban és a különböző mozgalmak révén stb. (vö. ChrL 26,18-19, 32; FC 70, 69, 72; CTr 24,47 stb.)

„A papok csak a szeretet és egység lelkületével lehetnek Krisztus tanúi: aki azt kéri az Atyától: Legyenek mindnyájan egy.” (Az 1990-es színódus záró dokumentuma, 34. pont)

„A plébánia hivatása sem más, mint hogy tagjait... a testvéri szeretet megélésére vezesse, s így elfogadtassa az egyházi közösség és a missziós felelősség

tudatát” (ChrL 61). Minden lelkipásztori munkát, így a hitoktatást is „a terméketlenség veszedelme fenyegeti, ha a hitben elindulót nem fogadja be egy olyan közösség, amely a hitből él” (CTr 24).

Mindezek után érthető, hogy a pápa nem mulasztja el az alkalmat, hogy újra és újra köszönettel és elismeréssel szóljon mindazokról a keresztény társulatokról és a megújulási mozgalmakról, amelyek hatására világszerte testvéri közösségek születtek... „Az egyház jövőjének zálogai ők” (CTr 47; DV 65; FCons 72; ChrL 62; Missziós enciklika stb.).

A mozgalmak és lelkiségek egyházi és pápai megítélésére jellemző többek között a papneveléssel foglalkozó 1990-es színódus állásfoglalása, amit annak záródokumentuma is megfogalmaz (25. pont). A korábbi álláspontokkal szemben, „azoktól a papjelöltektől, akik különböző egyházi mozgalmakból és társulatokból jönnek, nem kell azt kívánni, hogy szüntessék meg kapcsolataikat az őket útra indító mozgalmakkal, vagy hogy ne éljék azok lelkiségét, amelyben nevelődtek”. (Természetesen feltételezve, hogy „nyitott lélekkel fogadják a szeminárium püspöktől kiválasztott előjáróinak tanácsait és útmutatásait”.) Az egyházmegyes papokkal kapcsolatban a színódus résztvevői a pápával egyetértésben hangsúlyozták, hogy ezek lelkiségét nemcsak hogy nem zavarja, hanem nagyon is gazdagítja, ha egy egyházi mozgalomhoz tartoznak, annak sajátos lelkiségét élék.

Evangéliumi emberkép — Jézus az emberben

Ha korábban úgy tűnt, hogy elmélyültebb kereszténységre, az Istennel való egyesülésre csak a világtól, az emberektől eltávolodva juthat el az ember, a zsinat e téren is új szemléletet hoz. Kijelenti, hogy az egyháznak a világban kell élnie, hogy a keresztény életszentség természetes útja a világon át vezet, az embertárs szolgálata által (Világiak 4; Papok 14; Szerzetesek 6,8 stb.). II. János Pál pápa tovább részletezi, teológiailag megalapozza és univerzálissá teszi ezt a szemléletet. (Ily módon a legnyitottabb teológiai felfogást hitelesíti, a legmagasabb egyházi tekintéllyel.) Első enciklikájának egyik központi gondolata: „az egyház útja az ember” (RH 14), az ember szolgálata. S ha többekben kétség támadhat, hogy ki is ez az „ember”, akiben Krisztust kell szolgálnunk (Mt 25,40), a pápa a kérdés teológiai mélyéig nyúlva válaszol: „Isten Fia, amikor megtestesült, minden emberrel egyesült... minden emberrel egyé vált” (RH 8,13; vö. GSp 22). „A megváltás misztériuma minden embert magába foglal... Ezáltal a misztérium által Krisztus minden időkre mindenkiel kapcsolatba lépett” (RH 13). „Mert az embert — kivétel nélkül mindegyiket — Krisztus megváltotta... kivétel nélkül mindegyikkel kapcsolatba került” (RH 14), azokkal is, „akik az egyház látható határain kívül élnek” (RH 18).

Ebből az emberképből következően a pápa a kereszténység alapvető feladatának tartja, hogy szolgáljon minden embertestvért, elsősorban a legkisebbeket, a legszegényebbeket (FCons 47; SRS 42; ChrL 41 stb.), illetve hogy minden emberrel — hívóval és hitetlennel — keresse a testvéri dialógus útját (RH 41,18; FCons 86; ChrL 27, 28, 30 stb.).

Mindebből következően a pápa — és korunk egyháza — számára a világban való megszentelődés mindenki számára elérhető, és a legnagyobb meghívás; útja pedig Isten akaratának megtétele a hétköznapi életben (ChrL 16-17; LEx 122k; SRS 31k) és Jézus szolgálata a felebarátban.

Új egyházkép — és a világiak

A zsinat az egyházat mint Krisztus Testét, mint Isten papi népét mutatja be, amelyben — a Testben elfoglalt hivatásának megfelelően — minden megkereszteltnek alapvetően egyenlő hivatása van. A *Christifideles Laici* részletesen ír erről. Itt csupán jelezhetjük, hogy a Szentatyja — a zsinat és a püspöki szinódusok szellemében — nyomatékosan hangsúlyozza a világiak általános papi küldetését, és hivatásukat az életszentségre, valamint a Krisztussal való egyesülésre, továbbá azon jogaikat és küldetésüket, amelyek „nem az egyházi tekintélyből származnak, hanem magából a keresztségből fakadnak” (ChrL 29). Ilyen joguk és küldetésük például az, hogy részt vegyenek az egyház apostoli-papi küldetésében, illetve hogy — egységben az egyház vezetőivel — közösségeket, „társulatokat alapítsanak és vezessenek” (ChrL 29-30; vö. CIC 215).

Máriás teológia

A pápa Mária-tisztelete — amit címerére is írt (Totus Tuus — egészen a Tiéd) — megválasztásakor sokak számára csupán „lengyeles” jámborságnak tűnt. Későbbi megnyilatkozásaiból kiderült, hogy Mária-tisztelete teológiailag a legteljesebben megalapozott, zsinati és időszerű. Sőt, talán éppen a mariológia az egyik olyan témája a pápa teológiájának, (a kereszt titkának és Jézus „elhagyottságának” elemzése mellett), amelyben sajátos, új szintézist nyújt. A máriás szempontok minden pápai dokumentumban benne vannak: mariológiájának összefoglalása azonban a *Redemptoris Mater*, amelynek főbb szempontjait a következőkben idézzük.

A pápa szerint Mária nem valamiféle elérhetetlen példakép (a reformáció kritikája szerint egyfajta istennő), hanem „az első keresztény”, minden keresztény példaképe, akiben tehát megjelenik az egyház, a keresztény ember, s valamiképpen az egész emberiség titka (RM 1, 5, 6). Mária az egyház és minden keresztény példaképe. „A hit zarándokútján járva részesült Fia teljes földi életében... Így hatásosan mutatta meg az embereknek Krisztus misztériumát”, s a Krisztussal egyesülő élet útját (19).

„Bizonyos értelemben Mária hite... Isten vándorló népének hite: személyeké és közösségeké, csoportoké és társaságoké... Olyan hit, amelyet az ember csak imádsággal nyerhet el” (28). „Az egyház Máriától tanulja saját anyaságát”, amely által „a Szentlélektől éltetve Krisztusban az emberiség családjának sok fiát és lányát szüli új életre” (43). „Mária hite révén az örök Fiú testi anyja lett a Szentlélek erejében...” De Mária útja a kereszt alá vezetett. S ő „ott is egybeforrott Egyszülöttével a szenvedésben... a kiüresedésben” (18). S itt nyer „megerősítést Mária egyetemes, minden embert vállaló anyasága” (29). „Krisztus tanítványának életében a máriás jelleg különösen abban nyilvánul meg, hogy János apostol példájára — aki »házába fogadta« Krisztus anyját — gyermeki módon bízta magát Máriára, és mindenbe bevezeti, ami benső életéhez tartozik... Az ilyen ember igyekszik behatolni abba a világba, amelyben az ő anyai szeretete működik, amellyel a Megváltó anyjaként gondoskodik Fia testvéreiről” (45).

Mária és a nő — az egyház máriás arca

Korunk gondolkodásában és teológiájában jelentős helyet foglal el a nők szerepének, egyenjogúságának kérdése. Az egyenjogúság elérését többen a nők pap-pászentelésének megvalósulásában látnák. A pápa véleménye, hogy az egyenjogúság nem egyenlőséget jelent. Érzi viszont, hogy egy férfi-központú világban és egyházban hangsúlyoznia kell az egyháznak nemcsak a „péteri” (hierarchikus, férfias), hanem a „máriás” (világi-laikus, nőies) arculatát is. Tehát nemcsak a hierarchikus szolgálatok fontosságát kell hangsúlyozni, hanem egyrészt Isten népe tagjainak egyenlőségét, sőt az általános papság tényének elsődlegességét, másrészt a sajátosan női, máriás értékeket, amelyek — éppen a szeretet megélésének sajátos képessége révén — „a nő tulajdonképpeni hivatását meghatározzák” (MD 30)

Az egyház máriás jellegéről a pápa így ír: „Ez a máriás jelleg éppen olyan — hacsak nem még inkább — alapvető és meghatározó az egyházra, mint az apostoli, Péter által belevéselt karakter, amellyel a legmélyebben össze van kapcsolva... A máriás jelleg az egyházban megelőzi a péteri jelleget... Mária, a szeplőtlen megelőz mindenki más, természetesen Pétert és a többi apostolt is. Nem csupán azért, mert Péter és a többi apostol a bűn terhe alatt született..., hanem azért is, mert az ő háromszoros hivataluk célja nem más, mint az egyházat a szentség ama példájára formálni, amely Móriában már kiformalódott és példaképpé lett. Amint helyesen állapítja meg korunk egy jeles teológusa: Mária az »apostolok királynéja«, anélkül, hogy apostoli hatalommal rendelkezne” (MD 55. jegyzet).

Ebben a szemléletben — a pápa mariológiájának tükrében — még súlyosabbá válik az, amit a nőkről mond: „A keresztény életben ez a máriás szemlélet különös megvilágításba helyezi a nőt és a nő életben betöltött szerepét... Mária alakja már azáltal is szemünk elé állítja a nőt, hogy Isten a Fiú megtestesülésének főséges eseményét egy nő szabad és tevékeny szolgálatára bízta. Ezért mondhatjuk: ha egy nő Móriára emeli tekintetét, benne felfedezheti, hogyan élheti méltóan női mivoltát, és hogyan bontakoztathatja ki azt. Az egyház Móriára tekintve bármely nő arcán meglátja annak a szépségnek a ragyogását, amely visszatükrözi a legmélyebb érzéseket, amelyekre az emberi szív képes: a szeretet, amely feltétel nélkül tudja magát átadni, az erőt, amely a legmélyebb fájdalmat is el tudja viselni, a határtalan hűséget, a fáradhatatlan buzgalmat, azt a képességet, amely a legmélyebb együttérzést vigasztaló és bátorító szavakba tudja önteni.” (MD 46)

A kereszt teológiája

Korunk hittudományának újdonságai közé tartozik a Szentháromság és a kereszt teológiájának „újra felfedezése”. II. János Pál teológiájában talán az a legújserűbb, ahogy a kereszt titkáról, illetve sajátosan Jézus „elhagyottságáról” beszél. E kérdésnek könyvtárnyi irodalma van. A pápa teológiai elmélkedésében sokszor nem a teológusok útját járja, hanem a misztikusokét, de úgy, hogy egyúttal a legkorszerűbb teológia rendszerében fejt ki mondanivalóját. (Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy legfelsőbb egyházi megnyilatkozásban először jelenik meg e téma elemzése, és hogy a pápa gondolatai tökéletesen egybecsengenek azzal, amit például Chiara Lubich misztikus megfogalmazásban e kérdéstről írt.)

Jézus kiáltásának („Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?” Mt 27,46) elemzések az irodalom nem kis része csak addig jut, hogy Jézus itt a 21. zsolnárt imádkozta haláltusájában. A pápa — a kereszt-teológia elmélyült irányát követve — ennél sokkal tovább megy:

„Amikor Krisztus felkiált: »Istenem, Istenem, miért hagytál el engem«, szavai nemcsak azt az elhagyottságot fejezik ki, amelyről az Ószövetségben többször is hallunk, különösen a zsolnárokban, s közülük is főként a 22. (21.) zsolnártban, amelyből az idézett szavak származnak. Azt mondhatjuk: ezek az elhagyottságot panaszoló szavak Atya és Fiú elválaszthatatlan egységében születnek, mégpedig azért, mert az Atya »az ő vállára rakta mindnyájunk gonoszságát«. Ennek kapcsán mondhatja Szent Pál: »Ő azt, aki bűnt nem ismert, „bűnre” tette értünk«. Krisztus a szörnyű teherrel együtt annak a rossznak teljességét is átérzi, amit a bűn — az Istennek való hátafordítás — foglal magában. Az Atyához való fiúi ragaszkodásnak isteni mélységében emberileg kifejezhetetlen mértékben éli át az Atyától eltávolodó, őt elutasító, az Istennel szakító ember szenvedését. De épp e szenvedés útján viszi végbe a megváltás művét, s mondhatja el, midőn haldoklik: »Beteljesedett.«” (SD 18)

A pápa e megállapítása a megtestesülés egészen újszerű szemléletén alapul, amelyet — mint láttuk — a zsinat már előre jelzett, s amelyet a *Redemptor Hominis* összefoglalt. Eszerint tehát Krisztus a megtestesülésben nemcsak hasonlóvá vált az emberhez, hanem „minden emberrel egyé vált” (GSp 22; RH 8, 13,14). S a megváltást nem úgy kell elképzelni, hogy a mennyei Atya a mi megbüntetésünk helyett Fiát „büntette meg”, hanem úgy, ahogy a *Salvifici Doloris* írja: Krisztus, aki a megtestesüléskor egyesült minden emberrel, saját magában élte meg az önmagával egyesített emberiség minden fájalmát és bűnét, s így mondott az emberiség nevében „igen” az Atyának.

E szemléletben viszont nemcsak Krisztus keresztre és a megváltás, hanem minden emberi szenvedés is új fényt kap: „Krisztus keresztségében nemcsak hogy a szenvedés által beteljesedett a megváltás, hanem maga az emberi szenvedés is megváltást nyert”. (SD 13)

E titok — hogy Krisztus a kereszten magára vett minden szenvedést, szenvedőt és bűnt, s hogy e teher alatt átélte az Isten-vesztés fájalmát — azt jelenti, hogy ettől kezdve „Krisztus önnön szenvedésével semmihez nem fogható módon ott lakik minden emberi szenvedés mélyén... S ott Vigasztaló Szentlelke, az Igazság Lelke erejében cselekedhetik” (26). Azt jelenti, hogy „maga az emberi szenvedés is megváltást nyert” (19.) Azt jelenti, hogy „minden emberi szenvedés gyöngeségét átjárhatja Isten hatalmas ereje” (23). De azt is jelenti, hogy így „mindenki meghívást kapott arra, hogy részt vállaljon a szenvedésből, ami által a megváltás végbement... Amelynek révén az emberi szenvedés megváltást nyert” (19). S ez — hogy az ember részt vegyen Krisztus szenvedésében — azért lehetséges, „mert Krisztus bizonyos értelemben maga is részese lett minden emberi szenvedésnek. S midőn az ember a hit által felismeri Krisztus megváltó szenvedését, egyúttal saját szenvedéseit is felfedezi benne, s ezek számára új jelentést nyernek” (20).

Mindezek a gondolatok nem elvont igazságok a pápa számára, hanem átélmélkedett, átélt valóságok. A *Salvifici Doloris* a Szentatya elleni merénylet után, a szenvedés és a hosszas felépülés tapasztalatai után nyerte végső megfogalmazását. Így teológiai jelentőségén túl személyes súlya is van annak, amit a pápa a szenvedés megértéséről mond. „A szenvedés értelme akkor nyílik meg az

ember előtt, ha felveszi keresztjét és lélekben egyesül Krisztus keresztjével. Az ember nem emberi szinten, hanem Krisztus szenvedésének szintjén fedezi fel az értelmet. Ugyanakkor pedig a szenvedés üdvözítő értelme Krisztus szintjéről alászáll az ember szintjére, s az ő személyéhez szóló válaszává lesz. S akkor az ember megtalálja szenvedésében a belső békét, mi több: a lelki örömet” (28).

* * *

Rövid betekintést szerettünk volna nyújtani II. János Pál pápa teológiájába, ünnepélyes nyilatkozatai alapján. Írásunk természetesen nem törekedhetett teljességre, már csak a hely szűke miatt sem. De reméljük, hogy e rövidség ellenére is sikerült felvillantanunk a Szentatya alapvető gondolatait.

Az idézett dokumentumok és rövidítésük:

Catechesi Tradendae (CTr) *Christifideles Laici (ChrL)* *Dives in Misericordia (DM)* *Dominum et Vivificantem (DV)* *Familiaris Consortio (FC)* *Laborem Exercens (LEx)* *Mulieris Dignitatem (MD)* *Redemptor Hominis (RH)* *Redemptoris Mater (RM)* *Sollicitudo Rei Socialis (SRS)* *Salvifici Doloris (SD)*

Számunk szerzői:

Tomka Ferenc plébános, a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia magántanára
Máté-Tóth András civil teológus, az Egyházforum folyóirat szerkesztője
Mészáros Klára közgazdász
Rapcsányi László író, újságíró, a Magyar Rádió főmunkatársa
Bezeczky Gábor irodalomtörténész
Marosi Ernő művészettörténész, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport
Ancsel Éva filozófus, ELTE